

realistic and psychological plot components, the specifics of compositional construction of texts and the gender balance of the language and narration style.

Key words: gender approach, modern prose for children and youth, gender poetics, gender balance, femininity, masculinity.

Стаття надійшла до редколегії
12. 10. 2017 р.

УДК 398(=161.2)(477.82)

Юлія Келемен

«Білоруське Купалля» на північному заході сучасної Волині

У статті розглядається механізм упровадження білоруських традицій та новацій у купальський обряд сіл Ратнівського, Старовижівського, Шацького районів Волинського Полісся. Головним детермінатором, на думку автора, стала художня самодіяльність 60–70-х років минулого століття. Заради досягнення більшої видовищності в сценарій свята залучався матеріал, запозичений у сусідів. У такий спосіб набули поширення такі елементи, як звезення мотлоху на купальський вогонь за допомогою воза, у який впрягалися хлопці, вбивання в землю жердини, довкола якої складалося паливо, та зв'язування в її верхній частині «крижа», обвитого вінками, що нагадував сонце, яке грає, розпалювання одного загального вогнища замість кількох, залучення до виконання купальських пісень хору.

Ключові слова: Купала, Волинське Полісся, білоруські традиції та новації, художня самодіяльність.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнім часом усе більшої популярності набуває реконструкція народних свят, у тому числі й у сценічній інтерпретації. Особливою популярністю користується свято Купала. Воно не тільки видовищне, але й має найбільше ритуальних елементів, придатних для сценічного відтворення. Рідко хто з постановників обтяжує себе опитуванням респондентів про те, як відбувалося святкування колись. Цей метод фактично втратив свою інформативність. Більшість опитаних говорить, що на їхній пам'яті Купала вже не святкували або ж переказує зміст постановок колективів художньої самодіяльності чи телевізійних передач. Відтак матеріалом для постановників служать переважно друковані джерела. Серед них праці Михайла Максимовича, Олександра Потебні, Миколи Сумцова, В'ячеслава Камінського, Лесі Українки, Михайла Пйотровського, Адама Богдановича, Олексія Дея, Юрія Климця, Віктора Давидюка, Ольги Наталевич, Алли Дмитренко та ін. Через те, що і їх зазвичай обмаль, рідко звертається увага на регіональну специфіку.

60–70-і роки минулого століття позначилися оновленням змісту традиційних свят. Особливо плідно працювали культурологи над сценаріями Купала та Нового року. На традиційну пісенну основу накладалися карнавальні елементи, які, на думку організаторів, мали посилити емоційну складову. Засоби особливо не добиралися. Так у сценарії купальських святкувань увійшли перебрані «русалки», «водяник» із піонерського свята Нептуна, каруселі, слизька тичка з торбою продуктів нагорі (випивка й закуска). Ці свята мали мало спільного з традиціями регіонів, але саме ці видовищні елементи поширювалися неймовірними темпами.

Наше ознайомлення з архівними матеріалами Інституту культурної антропології в Луцьку показали, що в крайніх північно-західних районах Волинської області (Шацький, Ратнівський, Старовижівський), які етнографічно належать до Західного Полісся, трапляється чимало елементів, не відомих на решті території цього етнікону. **Завдання** цієї розвідки – з'ясувати причини такої винятковості. До цього часу це явище не привертало увагу дослідників, а тому не ставилося в наукову площину.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Труднощі в номенклатурному означенні цих районів, на відміну від сусідніх Брестської області, які так само належать до Західного Полісся, змушує нас означити їх адміністративно – північно-західними районами Волині та південно-західними Берестейщини. Адже різниця у змісті святкування Купала, принаймні в тих хронологічних межах, які становлять історіографію питання, у них все-таки існує.

Традиційність купальської пісенності в цих краях підтверджується наявністю в околицях с. Тур Ратнівського району унікальної назви на їх означення «копали», яка поширена й у сусідньому селі Збураж на території Берестейщини.

Найдавніший запис купальських ритуалів у цих краях належить П. Абрамовичу й має понадсторічну історію. Автор описує, як у с. Мизові на Купала «діти беруть яку сивеньку (солом'яну коробку. – Ю. К.) та й один суне, а другі б'ють по тій сивеньці (певно, відьму чи колька їх відає)»; цей обряд має назву «бити козуба» [1, с. 9]. У наш час цей обряд забутий.

Найбільш описаним етнографами в плані купальських обрядів, мабуть, можна вважати с. Піщу Шацького району. І це зовсім не випадково. Воно належить до тих рідкісних західнополіських сіл, де відзначенню Купала надавали особливого значення. Про це свідчить, покликаючись на розповіді респондентів, сучасна дослідниця Алла Дмитренко: «У с. Піща Шацького району Волинської області, розміщеному на кордоні з Білоруссю, традиція розпалювання купальського багаття ніколи не переривалася. Його палили і в усіх навколишніх хуторах. Хутір Верекінці, скажімо, мав лише шість хат, але невелику “купальницю” запалювали щороку» [4, с. 20]. Щоправда, її інформатор з 1933 р. н., тому може пам'ятати тільки з кінця 30-х років. Давніші свідчення знаходимо в архіві Інституту культурної антропології: «Ми почали жити тут з 1927 року. І тоді і зара святкують тут Купала. Настягують багато гулляк і роблять, як хату. Потім підпалюють. Дівчата до війни співали, плели вінки, коси плели з льону, щоб свої добре росли. Раній співали, а тепер вбирають Івана. Зараз святкують по-іншому. Є хор. Приїжджають зі Львова, з Луцька машинами. Коли вогонь стане менший, хлопці перескакують через нього» [6].

Антитеза «до війни – і тепер» однозначно виказує зміни, які сталися у відзначенні свята. До речі, про коси з льону згадує й П. Абрамович: «Дівчина на Купалу вінка в'є з льону, положить на голову, опарезеться льоном і ляже чи не присниться жених» [1, с. 10]. У післявоєнний період ця традиція, вочевидь, відпала, адже льон сіяли тільки в колгоспі, нарвати його на вінок означало «розкрадати соціалістичну власність».

Зміна характеру свята в Піщі відбулася 1967 року. Двічі у статті Алли Дмитренко респонденти згадують цю дату. До цього часу в селі палили дві «купальниці». Чому почали палити одну, не важко здогадатися. Керівництво у свої руки взяли, мабуть, культпрацівники, бо звідки ж міг узятися хор?

Зміни, схоже, сталися і в способі розкладання вогнища. Його розкладали Івани, але тільки парубки. Накладали багато, щоб полум'я сягало високо. В основу вогнища клали соломку, на якій викладали хрест із сухого «ломаччя». Потім – решту зібраного матеріалу. Насамкінець усе обкладали зеленим березовим гіллям, а з самого верху прилаштовували завітчаного «крижа» (хреста) з двох палок, щільно перев'язаних льоном [8]. Дехто з дослідників вбачає в цьому християнізацію обряду. Але яка християнізація була можлива в 1960–80-х роках? Інша справа – естетизація, карнавалізація. Подібні святкування відбувалися в Швеції та Литві. Радянський культпроп тримав у полі зору традиції всіх республік і ліпив «єдиний радянський народ» з його єдиною культурою з усіх можливих компонентів.

Зовсім інакше відбувалися святкування по той бік адміністративного кордону. У малоритських селах основним компонентом купальського вогнища була велика жердина, яку вбивали в землю і обкладали соломкою [11]. Від початку й до кінця за вогонь відповідали хлопці. Вони його не тільки розпалювали, а й пильнували, поки догорить. Те саме спостерігалось і по цей бік у Піщі та в Гуті. Це незважаючи на те, що в піснях дівчата закликають до цієї справи «молодую молодицю»: «Купал, Купайлиця, вейди, молодиця. / Ой вейди, вейди молодиця, / Розведи дівкам Купайлицю. / – Мої девойки-сестріночкі, / Не було кале виходети, / В мене свекруха не матюнка, / В мене свекорко не батийко» [5]. Категорично стверджувати місцеве походження цієї пісні немає підстав, хоч поза межами Західного Полісся фольклористи її не фіксували. На Ратнівщині та Старовижівщині діалектизмів ще менше, та до того ж усі вони фонетичного характеру. У цьому й прихована головна підстава сумніву в її регіональній оригінальності. Дослідники вважають (знову ж таки спираючись на поодинокі приклади), що початково розпалювали вогонь тільки жінки [2, с. 27]. Віктор Давидюк наводить близькі типологічно аналогії в болгар, коли вогнище розпалювала жінка, яка останньою вийшла заміж. Вона й звалася протягом року, а точніше до наступного Купала молодницею [3, с. 77]. Алла Дмитренко вважає побутування цієї пісні «фольклорними свідченнями», що колись відбувалося саме так [4, с. 21]. Аналогічно, виходячи з тексту пісні, авторка вважає, що розпалювати

вогнище повинна була та, яка останньою народила дитину, бо молодиця відмовляється виходити через те, що в неї «дитинка маленькая». Однак такий аргумент бачиться нам недостатньо вмотивованим. Більше того, у кінцевому результаті молодиця так і не виходить на вулицю. І саме через дитину. Найчастіше пісня має самостійне життя, вона може побутувати як після того, коли обряд уже віджив своє, так і тоді, коли він тут і не з'являвся. До прикладу, важко однозначно стверджувати, що матеріалом для вогнища на Поліссі слугувала солома, проте в пісні така згадка існує в с. Гута: «Допалимо соломойку, / Та ходімо додомойку» [9]. Солома була основним матеріалом для купальського вогнища в лісостеповій зоні. Ряд науковців вважає, що виникнення купальського обряду пов'язане з появою в Європі на межі II – I тис. до н. е. солом'яних зольників великих розмірів. Такі виявлено в Італії, Сербії, Чорогорії, Словенії Іспанії, Австрії [12, с. 10, 40, 46, 344, 250, 265]. Віктор Давидюк хоч і не поділяє думки про таке пізнє походження купальських звичаїв, однак на території України пріоритет появи кострищ до 50 метрів у діаметрі віддає Закарпаттю, де вони простежуються в культурних шарах племен фракійської культури Ноа [3, с. 77].

Окремим пунктом стоїть питання заготівлі дров на купальське вогнище. В описі Лесі Українки крім притягнутого хлопцями солом'яника з усяким мотлохом, який годився хіба на розпал, дрова зносили самі учасники свята, бо «хто прийде без поліна, назад піде без коліна». Інакше відбувалося в білорусів, де хлопці звозили возом цілу гору різного роду зламків. Подібна традиція існувала і в селі Гута Ратнівського району. Тут хлопці ходили селом і збирали з дровіть тріски, «задавнілі» поліна та зламані господарські речі. Господарі знали наперед про цей обхід і самі виносили для купальського вогню зношені дерев'яні відра, старі кошики, граблі та лопати. Усе це вантажили на віз і везли до того місця, де мало відбутися дійство [9].

У Піщі сухе «ломаччя» звозили до призначеного місця кіньми. Однак, як стверджують старожили, раніше, коли коней в селі було дуже мало, парубки самі впрягалися у віз [10]. Брак коней – це вагома причина, бо віз на господарстві в поліщуків був багато в кого, а ось протримати цілу зиму коня вартувало неабияких зусиль, бо сіна на зиму коневі потрібно було в чотири рази більше, ніж корові чи бикові. Тому у віз для власних потреб господарі запрягали волів або корів. Об'їхати волами чи коровами все село, якщо воно велике, за день було б неможливо. Безумовно, не остання роль у впряганні самих хлопців у віз мала ще й традиція, але не українська, а білоруська. Як і використання для купальського вогнища жердини, на території Волинського Полісся вона не має підстав вважатись автентичною.

Тут варто ще раз нагадати про розрізнення респондентами з Піщі двох типів святкування: до 1967 р. і після. Схоже, що коли святкуванням почали опікуватися керівники художньої самодіяльності, воно не тільки змінило свій зміст, а й почерпнуло дещо від сусідів, де тими ж художніми керівниками та методистами народної творчості був розроблений свій білоруський сценарій «купалля». Зрештою всі привнесені елементи легко пізнавані в монографії Галини Тавлай «Беларускае купалле» [14]. Ще більше їх описано у фольклорно-діалектологічному збірнику «Поліська дома» [13].

Висновки. Отже, окремі елементи записаних на Волинському Поліссі «обрядів» не можна вважати традиційними, частина їх походить навіть не з Берестейщини, а зі значно віддаленіших країв Білорусі, а ще якась із творчого доробку методистів народної творчості сусідньої республіки в радянські часи. Записи 1980–90-х років, представлені в «Поліській домі», переконують нас у тому, що для більшості західнополіських сіл відзначення Купала обходилося збиранням ягід, розповідями про цвіт папороті та про відьом [13]. Витівки останніх на Купала – улюблена тема не тільки українців та білорусів, а й жителів багатьох інших країн. Цікава особливість, що в купальських піснях як українські, так і білоруські відьми в цей день летять до Києва: «Ой, летіла відьмешча / С Пирова до Києва, / А ме тую відьмешчу / Проводеле кіяме, / А неін слідочок / Заложим каміняме» [7].

Джерела та література

1. Абрамович П. Етнографічні записи: Західна Волинь. – Село Мізов і околиці 1912 – 1913 рр. / П. Абрамович. – Ч. 1. – [Б. м.], [б. р.]. – С. 9.
2. Грябан В. Відгомони культу вогню у літній обрядовості українців / В. Грябан // Друга всеукраїнська науково-практична конференція молодих науковців «Національні та етносоціальні процеси в Україні»: матеріали. – Чернівці, 1997. – С. 141.
3. Давидюк В. «Купала, Купала, де ти літовала?» / В. Давидюк // Поліська дома / зібрав, впорядкував і прокоментував Віктор Давидюк. – Луцьк : Твердиня, 2008. – Вип. III. – С. 45–103.

4. Дмитренко А. Свято Івана Купала в селах українського порубіжжя / А. Дмитренко // Матеріали до української етнології : зб. наук. пр. – К. : ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2008. – Вип. 7 (10). – С. 20–25.
5. Зап. від Пелагії Глушук, 1923 р. н., уродженки с. Яревище Старовижівського району, жительки с. Гута Ратнівського району Волинської області, 2004 р.
6. Зап. ад Яўгеніі Дрозд 1913 р. н., с. Піща Любомльського району Валынскй вобласті 1988 р. – Архів ІКА. – ФОК. – Од. зб.2. – Арк. 94.
7. Зап. від Залешук Марії Кирилівни, 1926 р. н., с. Пірове Малоритського району Брестської області, 2003 р.
8. Зап. від Олексія Ковальчука, 1933 р. н., уродженця хутора Верекінці, жителя с. Піща Шацького району Волинської області, 2004 р.
9. Зап. від Ганни Куцевич, 1927 р. н., с. Гута Ратнівського району волинської області, 2003 р.
10. Зап. від Євдокії Поліщук, 1931 р. н., с. Піща Шацького району Волинської області, 2003 р.
11. Зап. від Марії Свіржевської, 1921 р. н., с. Гута Ратнівського району Волинської області, 2003 р.
12. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Летне-осенние праздники. – М. : Наука, 1978. – 296 с.
13. Климець Ю. Д. Купальська обрядовість на Україні / Ю. Д. Климець. – К. : Наук. думка, 1990. – 144 с.
14. Поліська дома : фольклорно-діалектологічний збірник / упоряд. В. Давидюк і Г. Аркушин. – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ Волинського обласного управління по пресі, 1991. – 188 с.
15. Тавлай Г. В. Белорусское купалье : Обряд, песня / Г. В. Тавлай ; АН БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора. – Минск : Наука и техника, 1986. – 172 с.
16. Українка Леся. Купало на Волині / Леся Українка // Зібрання творів : у 12 т. Т. 9. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 9–29.

Келемен Юлія. «Белорусское Купалье» на северном западе современной Волини. В статье рассматривается механизм внедрения белорусских традиций и новаций в купальский обряд сёл Ратновского, Старовыжевского, Шацкого районов Волинского Полесья. Главным детерминатором, по мнению автора, стала художественная самостоятельность 60–70-х годов прошлого века. Ради достижения большей зрелищности в сценарий праздника привлекала материал, заимствованный в соседней. Таким образом получили распространение такие элементы, как своз хлама на купальский костёр с помощью телеги, в которую впрягались парни, вбивание в землю шеста, вокруг которого складывалось топливо, а также связывание в его верхней части «крижа» (креста), обвитого льном и цветами, что напоминало играющее солнце, разжигание одного общего костра вместо нескольких, привлечения к выполнению купальских песен хора.

Ключевые слова: Купала, Волинское Полесье, белорусские традиции и новации, художественная самостоятельность.

Kelemen Yuliya. “Belarussian Kupallia” on the North-Western Part of Modern Volyn. The customs of Kupala in the villages of Ratne, Stara Vyzhva and Shatsk districts of Volyn Polissya differ significantly from those that are practiced on the rest of the territory of the region. The author believes that the reason why the new elements of the custom appeared and some old traditional ones were forgotten is that they were loaned from Belarussian amateur arts, which only strive for entertainment.

This process has started in the 60th–70th of the last century. The respondents, who were the main participants of these celebrations reproduce this particular scenario. This way several elements, such as delivering useless belongings by cart pulled by the boys to Kupala bonfire, hammering a pole into the ground, putting whatever was to be burnt around it, attaching “kryzh” which was tied up with the wreaths, resembling the play of the sun, on top of the pole, setting one general bonfire instead of several ones, and having a choir singing kupala songs, were circulated.

In these districts kupala custom is practiced in just several villages, mostly located close to the border, particularly in Hutj of Ratne district kupala songs are called petrivky, which proves that the custom is not traditional, in Pishcha of Shatsk district, where these activities are observed from at least the beginning of the XX century, in the villages called Yarevyshche of Stara Vyzhva district, where within the last years certain objects were Christianized, for instance installation of the icons into “kupailytsya” – the willow branch decorated with the flowers, which is considered to be the main element of this holiday in Volyn and is almost not known in Western Polissya. However in Myziv of Stara Vyzhva district, which is located further from Ukrainian-Belarussian administrative border, the old traditions are forgotten and the new ones haven't been applied. This is an additional proof that they were introduced artificially.

Key words: Kupala, Volyn Polissya, Belarusian traditions and innovations, amateur performances.

Стаття надійшла до редколегії
20. 11. 2017 р.